

8. Mey, P. de, 1972. Notities over de Bitterling (*Blackstonia perfoliata*). D.L.N. 75: 40-43.
9. Ooststroom, S. J. van, 1970. Floristische Notities nr. 85. Gorteria 5: 54.
10. Ooststroom, S. J. van & Th. J. Reichgelt, 1955. Nieuwe plantensoorten en -vormen in Nederland gevonden in 1954. D.L.N. 58: 225.
11. Ooststroom, S. J. van & Th. J. Reichgelt, 1961. Nieuwe vondsten van zeldzame planten in Nederland in 1960. D.L.N. 64: 137.
12. Savulescu, T., 1960. Flora R.P.R. VII: 436.
13. Sipkes, C., 1966. De Winterbitterling (*Blackstonia perfoliata* ssp. *serotina*). D.L.N. 69: 106-110.
14. Sipkes, C., 1970. De Winterbitterling in de Maasmonden. D.L.N. 73: 265-269.
15. Soó, R., 1966. A magyar flóra és vegetáció rendszertani-növényföldrajzi kézikönyve II. Budapest.
16. Vuyck, L., 1904. Prodomus Florae Batavae. Ed. 2. Deel I(3): 1055. Nijmegen.
17. Vuyck, L., 1906. Flora Batava XXII, pl. 1728. Haarlem.
18. Weevers, Th., 1921. De plantengroei van het eiland Goeree in verband met zijn bodem en gesteldheid. N.K.A. jrg. 1920: 80-115.
19. Westhoff, V., P. A. Bakker, C. G. van Leeuwen & E. E. v.d. Voo, 1970. Wilde Planten, deel 1. Amsterdam.
20. Zeltner, L., 1970. Recherches de biosystème sur les genres *Blackstonia* Huds. et *Centaureum* Hill. Bull. Soc. neuchâtel. Sci. nat. 93: 4-164.
21. Zijlstra, G., 1972. Bemerkungen zur Systematik und Oekologie von *Blackstonia perfoliata* und *B. acuminata*. A.B.N. 21: 581-591.

Opvallende terugtrek van *Atalanta's* en Distelvlinders

D. M. DE VRIES en G. DE VRIES-SMEENK.

Het is al weer enige jaren geleden, dat door ons terugtrek van de *Atalanta* vermeld kon worden. We schreven toen (D.L.N. 71: 72), dat ons in het najaar van 1967 terugtrek van deze dagvlindersoort was opgevallen en wel het laatst op 6 oktober tijdens een van onze regelmatige vogelrondes door het Wageningse Binnenveld in het zuiden van de Gelderse Vallei. Het was toen bewolkt weer met regen op komst. Bij een temperatuur van ongeveer 14° zagen we drie maal achter elkaar een *Atalanta* snel voortvliegen tegen de matige zuidwestenwind in. Wij vermeldden dit, omdat in het boekje „De Nederlandse trekvlinders” door B. J. Lempke (uitgave van de Bibliotheek van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, W. J. Thieme & Cie N.V., Zutphen, 1956) medegedeeld wordt, dat retourvluchten van deze hier gewone *Vanessa*-soort zo laat in de

tijd toch maar zelden was waargenomen in ons land in tegenstelling tot Engeland. Ons inziens zal dit echter wel niet te wijten zijn aan gemis aan veldwaarnemers in die tijd, maar aan de omstandigheid, dat die dan meestal gebiologeerd zijn door het boeiende schouwspel van de zwermen zich ijlings voortspoedende trekvogels daar hoog in de lucht. Met de blik hemelwaarts gericht, ziet men immers gemakkelijk de lager bij de grond vliegende vlinders over het hoofd, zelfs als men niet eenzijdig op vogels is ingesteld. Nu, vijf jaar later, waren de late *Vanessa*-vluchten weer niet van de lucht. Zij bevestigen terdege de Engelse mededelingen van Grant en van Williams, dat het hoogtepunt van de terugtrek van de *Atalanta* valt in de tweede helft van september tot in de eerste helft van oktober. Nog aangenamer verraste ons echter de terugtrek van de bij ons wel

heel wisselvallig voorkomende andere trek-*Vanessa*: de Distelvlinder. Al weer volgens Lempke was de terugtrek van deze schaarsere zuidergast niet bewezen voor Engeland, noch vermeld voor ons land, echter wel voor Zuid-Duitse landen en voor Zwitserland. Misschien verbreken onze huidige waarnemingen dus voor het eerst het Nederlandse tekortschieten in deze.

De voorraadsbron voor retourvluchten van de trek-*Vanessa's* vloeide deze nazomer overigens wel rijkelijk. In de verrukkelijke vlindertijd van eind juli tot half september wemelde het in 1972 op de late bloemen waarlijk van de bontgekleurde kapellen die men schoenlappers noemt. Onder hen nam uiteraard de goed aan ons atlantische klimaat aangepaste Kleine vos weer de eerste plaats in. Daarnaast was gelukkig ook de Dagpauwoog dit jaar uitstekend vertegenwoordigd, hetgeen we in het voorjaar al verwachtten (D.L.N. 75: 120). Zelfs een derde in ons land thuis zijnde schoenlapper, de Gehakkelde aurelia, liet zich, althans in Gelderland, nogal eens bewonderen. Vermelden we de luxe van vier van deze kennelijk weer in opmars zijnde kapel tegelijk in één en dezelfde Veluwe bloementuin! Maar niet alleen de blijvers onder de schoenlappers verlevendigen de bloemen, ook van beide trek-schoenlappers, *Atalanta* en Distelvlinder, vlogen er dit jaar vele rond. Vooral aangaande de Distelvlinder deed dit ons goed, daar we die vorig jaar geheel misten, wellicht door ongunstige (te droge?) winterse omstandigheden ginds ver zuidwaarts. Het door ons uitgesproken vermoeden, dat 1972 wel eens een distelvlinderjaar zou kunnen worden (D.L.N. 75: 182-183), werd inderdaad bewaarheid. Bijgaand staatje (tabel 1) geeft wel een behoorlijk beeld van de rijkdom in 1972 aan schoenlappers in hun geheel en de trek-kers onder hen in het bijzonder in de dagvlindertijd bij uitstek: augustus plus de eerste

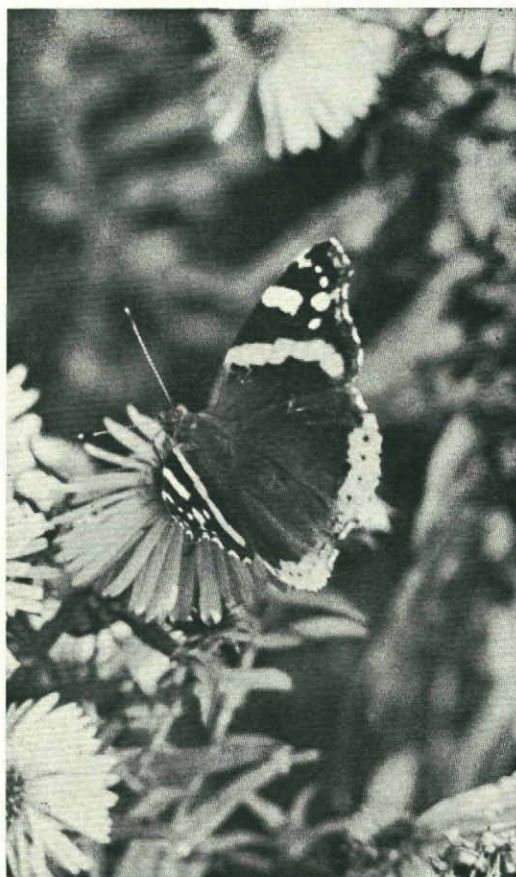

Fig. 1. *Atalanta op aster*.

helft van september. Dit dan in de drie bloementuinen van het Arboretum van de Landbouwhogeschool te Wageningen en die van het Nationale Park De Hoge Veluwe bij Sint Hubertus Slot en De Pampel, alwaar door ons sedert 1968 herhaaldelijk de overdag vliegende vlinders geteld worden (D.L.N. 74: 259-262).

Vermelden we nu onze terugtrekwaarnemingen van deze herfst, om te beginnen met de *Atalanta*. Voor het eerst werden wij er door verrast tijdens een van onze nieuwe, vorige herfst aangevangen, regelmatige vogeltellingen in het graslandgebied de Bennekomse Meent, gelegen ten zuidoosten van Veenendaal en ten noordoosten van de Grift. Toen

Tabel 1. Hoogste aantallen schoenlappers gezamenlijk, Atalanta's en Distelvlinders van begin augustus tot half september 1972 in de bloementuinen van het Arboretum, Sint Hubertus Slot en De Pampel, per bezoek geteld.

	Arboretum	Sint Hubertus Slot	De Pampel
Schoenlappers	69	132	101
Atalanta's	4	15	13
Distelvlinders	8	15	11

op die 19de september de mist was opgetrokken werd het mooi weer met zwakke wind uit oost tot noordoost en landelijke hoogste temperaturen van 14° tot 16°. Tijdens onze telwandeling gedurende ongeveer anderhalf uur laat in de morgen werden we en passant opmerkzaam op drie Atalanta's, die zich op hun eentje voortspoedden in zuidelijke richting. Deelnemende aan een puzzelrit op 26 september zag de vrouwelijke deelgenoot van ons koppel vanuit de wagen ten noordoosten van Leersum enige tijd na elkaar twee Atalanta's zuidwestelijk voortvliegen, de weg tussen de bossen volgend. Het was toen om de middag van een meest zonnige dag met zwakke noordwesten- tot noordoostenwind en maxima tussen 13° en 16°. De daarop volgende retourvluchtwaarnemingen van de Nummervlinder zijn van 2 oktober, opnieuw in de open grasvlakte van de Bennekomse Meent tijdens vogeltellingen in de voormiddag. Er woei een matige oostenwind, terwijl de lucht zonder wolken was; de landelijke maxima kwamen ook toen niet hoger dan 16°. Twee van deze sieraden onder de kapellen trokken over in zuidelijke richting. Dat deed in de namiddag van diezelfde dag ook een Atalanta boven het vastgelegde Otterlose Zand op de Hoge Veluwe. Op 6 oktober gingen we opnieuw vogels tellen in hetzelfde gebied van de Gelderse Vallei, waarbij we eveneens in de voormiddaguren bij tussenpozen vijf Atalanta's rusteloos zagen doornvliegen in dezelfde richting, zo tussen zuid en zuidwest. Het was alweer mooi weer met matige oostelijke wind en met wat hogere maxima in den lande: van

16° tot 20°. De dag daarop smaakten wij het genoeg een uitstapje mee te maken van de Vogelwerkgroep De Hoge Veluwe rondom Zuidelijk Flevoland vanaf Harderwijk tot Nijkerk. Het weer was heerlijk en helder met zwakke zuid-zuidoostenwind, waarbij de temperaturen die dag tot 18 à 20° opliepen. Terwijl het uitspannel een en al leven was van duizenden en nog eens duizenden Grauwe ganzen, trok om half elf een Atalanta onopvallend alleen langs de Knardijk richting zuid ten oosten. Een andere soortgelijke trekker werd om half drie bijna verkeersslachtoffer bij zijn driftige oversteken van de noordoostelijke dijk van het Eemmeer naar het water toe. Dit was dan onze laatste waarneming van het jaar betreffende retourvlucht van deze erkende trekker onder de schoenlappers, maar wie zal zeggen, hoewel van hen daarna nog de weg gegaan zijn naar het ook 's winters voor hen leefbare zuiden?

Na die betreffende de Atalanta dan nu onze vermoedelijke terugtrekwaarnemingen van de Distelvlinder! Die ene Distelvlinder, die we op 20 september om kwart over twee onverwacht op het Otterlose Zand opmerkten, honing zuigend op Struikheide temidden van 42 Heidevlinders, 20 Pistooltjes, 14 Donkere zandoogjes, 2 Vuurvlindertjes, 2 Kleine vossen en 1 Huismoeder-uil, bracht ons achteraf toch wel aan het denken. Hij behoorde daar immers niet thuis. Was het maar een gewone zwerver of werd de terugtrek er onderbroken? Helaas was het niet in ons opgekomen af te wachten in welke richting hij wegvloog. Opvallender nog was het gedrag

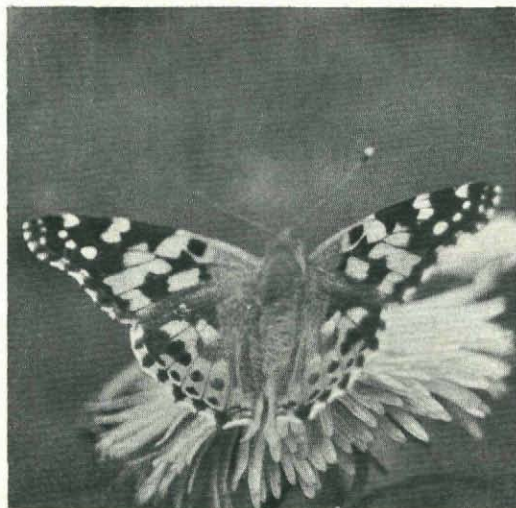

Fig. 2. *Distelvlinder op aster. Foto Martin Duifhuizen.*

van die andere Distelvlinder, die dato 5 oktober kwart voor twee neerdook naar een laag bloeiend struikheide-perk op de Hoge Veluwe, dat geheel omsloten was door bos, echter niet op de heidebloemen ging zitten, maar snel weer hoogte makend in zuidelijke richting over de bomen aan de andere kant verdween. Het was toen mooi weer met toenemende vederbewolking na wolkloze dagen met nachtvorsten en maxima op die datum van 15° tot 17° . De volgende dag reeds was het echt raak. Toen zagen we nog vóór het middaguur een Distelvlinder zich voortmaken over de graslanden van de Bennekomse Meent, lager bij de grond dan de al vermelde vijf *Atalanta*'s, maar eveneens in dezelfde richting. Weer een dag later kwamen dan als twee klappen op de vuurpijl beide Distelvlinders op de Knardijk, evenals de reeds genoemde *Atalanta* de dijk volgend in dezelfde richting, maar weer lager bij de bodem. De eerste vloog om half elf gewoonweg langs, de tweede viel om 12.25 uur vanuit het noorden voor onze voeten op een bloeiende Paardebloem neer, trok na ervan geproefd te hebben nog naar een andere, iets zuidelij-

ker groeiend, om vervolgens zijn weg te vervolgen.

In dit verband willen wij niet onvermeld laten, dat op die 6de oktober in de Bennekomse Meent ook een Kleine vos dezelfde richting volgde als de vijf trekkende *Atalanta*'s en de Distelvlinder. Bloot toeval of is er soms toch iets waar van de bewering, dat zich ook bij de niet-trekkers onder de vlinders, zij het in gering aantal, voortvluchtigen kunnen bevinden? Ook onder de niet-nomaden onder de mensen komen naast de vele „huismussen” immers ook onrustige zwerwers en trekkers voor! Maar hoe het ook zij, wij zijn nu wel voldoende op deze en dergelijke terugtrekverschijnselen verdacht geworden om er in den vervolge terdege op te letten.

Ons bescheiden waarnemingsmateriaal wijst er dus al wel op, dat beide trekschoenlappers ons gaan verlaten, wanneer de dagen snel korten en de koude nachten komen. Zij trekken dus kennelijk al terug bij temperaturen, waarbij ternauwernood van vliegen sprake is bij deze koudbloedigen. Daarbij behoeft de zon niet eens te schijnen, getuige de eerstgenoemde terugtrekwaarnemingen van de *Atalanta* in het Wageningse Binnenveld. Hoevele van hen blijven hier achter? Vermoedelijk maar weinig, daar we hen immers later in de herfst vrijwel missen, ook als het goed vliegweer is en de bloemen, die zij plegen te bezoeken, nog niet uitgebloeid of bevroren zijn. De grote val voor de schoenlappers komt na half september, zoals volgend staatje (tabel 2) voor 1972 duidelijk aantoonde. Hierin worden voor de drie gezamenlijke bloementuinen van tabel 1 de maximale aantallen aangetroffen schoenlappers per halve maand weergegeven. Eerst dan voor beide trek-*Vanessa*'s, vervolgens voor drie hier als vlinder overwinterende naverwante soorten. Weliswaar vermindert na half september ook het aantal Dagpauwogen en Kleine vossen

Tabel 2. Hoogste aantallen waargenomen schoenlappers per halve maand vanaf begin augustus 1972 voor de drie Gelderse bloementuinen van tabel 1 gezamenlijk.

	Augustus		September		Oktober	
	1e helft	2e helft	1e helft	2e helft	1e helft	2e helft
Atalanta	6	27	24	12	8	0
Distelvlinder	3	26	33	4	3	0
Dagpauwoog	15	52	26	3	2	0
Kleine vos	5	146	235	66	28	4
Gehakkelde aurelia	0	1	0	2	6	0

sterk, maar deze vlinders kruipen immers weg om in diapauze te gaan. Hiermede begint de vroegere laatste generatie van de Dagpauwoog klaarblijkelijk al eerder om ook niet licht meer te voorschijn te komen. Kleine vossen en ook Citroentjes laten zich nog wel eens zien bij een lekker zonnetje. Opmerkelijk is evenwel, dat de eveneens als vlinder overwinterende Gehakkelde aurelia in verscheidene waarnemingsjaren een top vertoont zo om de maandwisseling van september en oktober om dan evenals Kleine vos en Citroenvlinder in de nieuwe lente weer vroeg onze aandacht te trekken. Mochten er onder de trekschoenlappers nog zijn, die onze streken in de herfst niet verlaten, dan is de kans tot heelhuidse overwintering toch wel uiterst gering voor deze vlinders, van huis uit aangepast aan warmte en droogte. In elk geval zijn diegenen onder de Atalanta's en Distelvlinders, die zich in de tweede decade van oktober hier nog laten zien, maar heel dun gezaaid. In het Arboretum te Wageningen merkten wij toen nog slechts 1 Atalanta op in 1968, 3 Atalanta's en 2 Distelvlinders in 1969, de zomer die maar geen afscheid wilde nemen, en 1 Distelvlinder in 1972. In de bloementuin van De Pampel vertoonden zich in dat tijdperk maar 1 Atalanta in 1969 en 1 Atalanta en 1 Distelvlinder in 1972. Eveneens in de tweede decade van oktober bedroeg de oogst op talrijke verspreide bloeiende asters in de provincie Gelderland anno 1969: 5 Atalanta's en 2 Distelvlinders; die op verscheidene nog niet

geheel uitgebloeide Buddleia-struiken te Wageningen in 1972 zegge 1 Distelvlinder!

Ten slotte nog enige opmerkingen over de trekkers Atalanta en Distelvlinder naar aanleiding van waarnemingen tijdens onze verblijven op Mallorca gedurende de winter van 1968 op 1969 en tijdens de voorjaarsmaanden april en mei 1971. Op dat droge Baleareneiland in de Middellandse Zee zagen we in die winter geen enkele Distelvlinder, in het betreffende voorjaar wel. Zulks klopt met het winterse verblijf van deze verre trekker tot diep in Afrika, vanwaar de vlinder in de lente de zon nogal eens vergezelt op zijn schijnreis naar het noorden. Atalanta's daarentegen werden in de maanden april en mei niet door ons waargenomen op Mallorca, wel heel wat in de wintermaanden. Dan verblijven ze er in de open bossen van de Aleppijnse den, eigen voor droge kalkbodems, waar in die tijd geen gebrek is aan honing, geleverd door allerlei garrigue-planten (D.L.N. 74: 164-175). Anders staat het met het aanvaarde hoofdvoedsel voor de rupsen: brandnetels, waarnaar we op Mallorca tevergeefs uitgekeken hebben. Maar misschien nemen die rupsen, indien ze er tenminste gevonden worden, daar bij gebrek aan beter, genoeg met de grote verscheidenheid aan distels, die er welig tieren. Bij niet-voortplanting zouden de winterse Atalanta's, die men niet verder zuidwaarts aantreft dan in Noord-Afrika, op Mallorca te gronde moeten gaan of weer naar elders moeten vertrekken. Hoewel, bedenken we wel, dat het niet-opmer-

ken van een soort nog niet betekent, dat die inderdaad ontbreekt. Overigens is het wel treffend, dat de Atalanta daar in haar winterverblijf evenals hier voorkeur lijkt te hebben voor houtrijke omgeving, waar zij op open plekken in de luwte zo heerlijk kan zonnen. Ofschoon deze vlinder daar veel wilder was dan bij ons en toenadering tot op een meter driftig afwees. Ook ginds moeten Nummervlinders niets hebben van open vlaktes, waar ze zich dan ook met gang

overheen spoeden, zoals onder de vogels Vinken en Kepen dat op de trek doen.

De verplaatsingen van vlinders zijn alzo, evenals die van vogels, alleszins de moeite waard om er op te letten. Vergeet daartoe evenmin het kompas als de kijker. En zoals bij veel: schrijf uw bevindingen zonder uitstel op en doe er te zijner tijd kond van, zodat ook andere natuurvrienden er deelgenoot van worden!

Het Laarder Wasmear, een reservaat met vele facetten

D. A. JONKERS.

Rijksinstituut voor Natuurbeheer¹⁾

Onder de rook van Hilversum-Oost, met aan de bebouwde zijde het hoge kantoorgebouw en de opleidingsschool van Philips als buurman, aan de andere zijde begrensd door de in aanleg zijnde rijksweg 27, ligt het Laarder Wasmear, door de Gooiers ook wel Groot Wasmear genoemd (fig. 1). In het heuvelachtige terrein vond in vroeger tijden uitspoeling van de bodem plaats, waardoor zich een oerbank kon vormen. Op de laagste, vaak uitgestoven zandige plaatsen bleef toen het regenwater op de bodem staan en zo ontstond een heideven.

De begroeiing rond de drassige randen bestond voornamelijk uit Dopheide (*Erica tetralix*) en Pijpestrootje (*Molinia caerulea*); het water in het ven was arm en zuur (oligotroof). De naam „Wasmear” is vermoedelijk afkomstig uit de tijden, dat er op de Gooise heiden nog schepers met hun schaapskudden rondzwierven en hun schapen voor het sche-

ren in de ondiepe gedeelten wasten. Ook in andere delen van het land komt men dergelijke toponiemen tegen, zoals de Deelense Was op de Hoge Veluwe en de Waskolk bij Nunspeet.

Tegen het eind van de vorige eeuw had de gemeente Hilversum moeite met de afvoer van haar rioolwater en zij vond de oplossing door het water naar het ven te laten afvloeien. Een rioolzuiveringsinstallatie was er in die tijd nog niet; men liet het ongezuiverde rioolwater in enkele terreingedeelten vóór het ven lopen en hoopte, dat het in de bodem gefiltreerd zou worden. Hierna kon het water dan in het „wasmear” lopen. Op den duur werd de toestand onhoudbaar, doordat de opvangcapaciteit van het ven te klein was, en al spoedig werden enkele terreingedeelten uitgegraven en geëgaliseerd om als vloeivelden te dienen. Na enige tijd had zich op de bodem en langs de randen van deze vloeivelden een sliblaag gevormd, waardoor zich op de rijkere voedingsbodem dan voor

¹⁾ R.I.N.-bericht nr. 38.